

ВЕСНА С. ТРИФУНОВИЋ¹
ПРЕДРАГ Ж. ЖИВКОВИЋ²
УНИВЕРЗИТЕТ У КРАГУЈЕВЦУ
ФАКУЛТЕТ ПЕДАГОШКИХ НАУКА
УНИВЕРЗИТЕТА У КРАГУЈЕВЦУ
КАТЕДРА ЗА ХУМАНИСТИЧКЕ НАУКЕ

ШКОЛЕ У ПОГРАНИЧНИМ ОПШТИНАМА ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ³

САЖЕТАК. У раду се даје приказ демографске структуре и школске инфраструктуре у кладовској и неготинској општини у Борском управном округу. У фокусу је разматрања школска мрежа у пограничним општинама, посматрано са аспекта анализе нормативних докумената који дефинишу стратегију развоја школске мреже у Републици Србији, као и са аспекта анализе утицаја образовне политике на развој пограничја у контексту његове периферичности унутар Србије те положаја уз државну границу. Циљ рада је истражити развојне проблеме у пограничним општинама источне Србије. У складу са тим размотрени су проблеми демографског развоја, демографске структуре и образовне политике у пограничју. У раду је коришћена дескриптивно-аналитичка метода.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: пограничје, развој, образовна политика, школска инфраструктура.

¹ dimitrije95@ptt.rs

² pedjazvk@gmail.com

³ Рад је примљен 27. новембра 2016, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 9. децембра 2016.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Србија је земља са великим бројем тзв. рубних или пограничних подручја, с обзиром на облик државне територије. Њихов положај је двојако обележен: као *периферан*, у односу на матичну државу и као *контактни*, у односу на суседну државу, а њихов развој је традиционално одређен ступњем повезаности у односу на оба простора (Коџи-Павлакović, 1996). Источна погранична подручја су у Србији „проблемска подручја” или подручја са ограничењима у развоју, због дуготрајне изложености спољним утицајима неповољним за њихов развој. Рубна подручја карактеришу процеси дерурализације, депопулације и сталне емиграције. У вишедеценијском периоду у развојним стратегијама српског друштва изостала је било каква посебна, рубним подручјима примерена, просторна, популациона и економска политика, укључујући и образовну политику, које би стимулисале живот у тим срединама. Неготин и Кладово су, у просторном и функционалном смислу, део источног пограничног појаса према Румунији и, делом, према Бугарској. Природно-географске карактеристике и историјско-географски развој, допринели су извесној изолованости источног пограничја од централне Србије: оно је рубно у односу на целину државне територије, али је истовремено и периферна неразвијена зона. Периферије су управо делови територија и друштва које обележава „рубност” и у социјално-економском и у културном смислу. Оне могу бити рубови територије држава и друштава, али и „отоци” нижег ступња развијености окружени развијеним урбанизованим срединама (Lay, 1989).

Циљ рада био је истражити мрежу школског система, и то мрежу основних и средњих школа, у неготинској и кладовској општини, у контексту њихове периферичности унутар централне Србије и положаја уз државну границу.

МЕТОДОЛОШКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ИСТРАЖИВАЊА

Друштва која теже демократизацији и задовољењу елементарних људских права настоје да генерацијама пристиглим за шко-

ловање обезбеде стварне могућности за укључивање у обавезне нивое образовања. Многе земље, међутим, задржавају се само на прокламацији идеје о обавезном образовању, а да до реализације тог формалног права не долази или се оно остварује само селективно. Развијеност школске мреже и распоред основних школа и институција виших нивоа образовања на одређеној територији показује да ли дато друштво води бригу о изједначавању услова за учешће у образовном процесу генерација пристиглих за обухват обавезним образовањем или, руковођено економистичким приступом, редукује финансијска „давања” образовном (под)систему и, реално, утиче на неједнакост понуђених могућности у образовању – редуковани су и број основних школа и „образовни профили” у средњим стручним школама.

Предмет истраживања – *развијеност школске мреже и распоред основних и средњих школа у Борском округу на територијама општина Кладово и Неготин* – омогућиће делимичан увид у школски систем у пограничју. Циљеви су истраживања: утврдити да ли постојећа мрежа школских институција на овом делу источног пограничја представља оптималан распоред основних и средњих школа, као и утврдити формалне критеријуме оснивања или укидања школа. Остваривање циљева истраживања захтева реализацију следећих истраживачких задатака: 1) утврдити демографске карактеристике становништва у одабраним пограничним општинама; 2) утврдити распоред основних и средњих школа у одабраним пограничним општинама; 3) анализирати нормативна документа која дефинишу стратегију развоја школске мреже; и 4) анализирати утицај образовне политике на развој пограничја. Истраживање је извршено применом дескриптивно-аналитичке методе.

БОРСКИ УПРАВНИ ОКРУГ: ДЕМОГРАФСKE КАРАКТЕРИСТИКЕ ОПШТИНА КЛАДОВО И НЕГОТИН

Борски управни округ у источној Србији обухвата: општину Бор градско насеље Бор; општину Кладово градско насеље Кладово; општину Мајданпек градско насеље Мајданпек и општину Неготин градско насеље Неготин. Општине Неготин, Мајданпек и Кладово су приграничне општине. Округ има укупно 123.848 становника (Попис, 2011).

У међупописном периоду 2002–2011, од 23 округа у којима је регистровано смањивање становништва, оно је било најинтензивније у Борском, Зајечарском, Топличком и Пиротском округу, где је пад броја становника износио око 15%. Осим у Топличком округу, који је примио велики број интерно расељених лица са Косова и Метохије, у преостала три округа је и током 1990-их забележено врло интензивно смањење становништва, што је за две деценије (1991–2011) резултирало умањењем броја њихових становника за преко 20% (Пенев и Маринковић, 2012).

Према попису становништва, домаћинстава и станова у Републици Србији 2011. и прелиминарним првим резултатима, у Борском округу је у периоду између два пописа (2002–2011) дошло до апсолутног пада броја становника и то за 22.703 становника; у кладовској општини је забележен пад укупног броја становништва и то за 2.978 становника, а у неготинској општини пад за 6.539 становника (Табела 1).

1. Укупно пописана лица, укупан број становника према Пописима 2011. и 2002. и укупан број домаћинстава и станова (наставак)								
Total enumerated persons, total number of population according to the Censuses 2011 and 2002 and total number of households and dwellings (continued)								
	Укупно пописана лица <i>Total enumerated persons</i>	Укупан број становника <i>Total number of population</i>		Апсолутни пораст-пад 2011–2002 <i>Absolute increase-decrease 2011-2002</i>	Индекс 2002 = 100 <i>Index 2002=100</i>	Укупан број домаћинстава <i>Total number of households</i>	Укупан број станова <i>Total number of dwellings</i>	
		2011	2002					
Борска област	146 813	123 848	146 551	-22 703	84,5	47 635	68 796	Area of Bor
Бор	50 159	48 155	55 817	-7 662	86,3	16 764	22 439	Bor
Кладово	27 227	20 635	23 613	-2 978	87,4	8 427	12 946	Kladovo
Мајданпек	19 748	18 179	23 703	-5 524	76,7	7 357	10 207	Majdanpek
Неготин	49 679	36 879	43 418	-6 539	84,9	15 087	23 204	Negotin

ТАБЕЛА 1. УКУПАН БРОЈ СТАНОВНИКА ПРЕМА ПОПИСУ ИЗ 2011. И ПОПИСУ ИЗ 2002. ГОДИНЕ (ИЗВОР: ПОПИС СТАНОВНИШТВА, ДОМАЋИНСТВА И СТАНОВА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ 2011. ПРВИ РЕЗУЛТАТИ)

TABLE 1. TOTAL NUMBER OF POPULATION ACCORDING TO THE CENSUSES 2011 AND 2002. (SOURCE: CENSUS OF POPULATION, HOUSEHOLDS AND DWELLINGS IN THE REPUBLIC OF SERBIA - FIRST RESULTS, BELGRADE: REPUBLIC INSTITUTE FOR STATISTICS, 2011)

Кладово и, уопште, простор који се назива Кључ, налази се на крајњем истоку Србије и представља посебну физичко-географску и функционалну територијалну целину, која има специфи-

чан економски, културни али и војностратегијски значај, јер је омеђена државном границом. У трагању за разликом између приграничних и пограничних подручја истиче се да је „погранични простор периферни систем положен до границе, а да је пригранично подручје посебан географски простор који обједињује два или више суседна погранична подручја” (Радовановић и Гиговић, 2010, стр. 32). Општину Кладово чине 23 насеља и шест заселака, а од тога броја се 18 насеља налази у приобаљу Дунава. То су следећа насеља: Брза Паланка, Вајуга, Велесница, Велика Врбница, Велика Каменица, Грабовица, Давидовац, Кладово, Кладушница, Корбово, Кастел, Купусиште, Љубичевац, Мала Врбница, Манастерица, Милутиновац, Нови Сип, Петрово Село, Подвршка, Река, Речица, Ртково и Текија. Кладово је градско насеље, Брза Паланка и Текија имају неке карактеристике варошице, а остала места имају одлике сеоских насеља (www.kladovo.org.rs).

Подаци добијени Пописом из 2011. показују да је укупан број становника у општини Кладово 27.227, а од тог броја 6.534 лица је мигрирало у највећем проценту ван земље. Дакле, скоро једна четвртина радно активног становништва је отишла из кључког краја.

Према подацима о писмености и школској спреми становништва у општини Кладово (Попис, 2002), у популацији становништва старог 15 и више година, које броји 20.410 лица, неписмених има укупно 1.871 лице (272 мушкарца и 1599 жена), а без школске спреме 2.527 лица (550 мушкараца и 1997 жена). Средње образовање је завршило укупно 5.355 становника и то, 3.092 мушкарца и 2.263 жена; диплому вишег образовања поседује 711 лица (437 мушкарца и 274 жена); број становника који имају високо образовање је 580 (346 мушкараца и 234 жене). Подаци показују да је мушки део популације процентуално заступљенији у оном делу становништва које је завршило средње, више и високо образовање и да у популацији без школске спреме има много више жена.

Територија општине Неготин поистовећује се са Неготинском крајином – окружена је државном границом у дужини од 76,5 км, и то према Бугарској у дужини од 41 км и према Румунији 35,5 км. На територији општине Неготин има 39 насеља: град Неготин и 38 села. То су следећа сеоска насеља: Александровац, Браћевац, Брестовац, Буковче, Дупљане, Душановац, Јабучевац, Јасеница, Карбулово, Кобишница, Ковилово, Малајница, Мала Каменица, Милошево, Михајловац, Мокрање, Плавна, Поповица, Прахово, Радужевац, Рајац, Речка, Рогљево, Самаринавац, Сиколе,

Смедовац, Србово, Вељково, Видровац, Вратна, Слатина, Штубик, Шаркамен, Тамнич, Трњане, Уровица, Црномасница и Чудра (www.toon.org.rs).

Поред апсолутног смањења броја становника, општину Неготин карактерише низак наталитет, повећање стопе морталитета и миграције. Општина Неготин је карактеристична по великом броју становника који су на привременом раду у западноевропским земљама, чак 14.572 лица (Општине у Србији, 2003). Према Попису 2002, општина Неготин је имала укупно 43.418 становника (Становништво, пол и старост, подаци по насељима, 2003), а према националној или етничкој припадности, већину становништва су чинили Срби, и то 38.263 становника; затим, Власи, њих 3.000; Румуни (269 становника) и припадници других етничких група (Етничка и национална припадност по насељима, 2003). Подаци према Попису 2011. показују да је у неготинској општини дошло до пада броја становника и то посебно међу Србима, којих сада има 29.461 (већ деценијама Крајину походи „бела куга” тако да стопа природног прираштаја износи минус 6,7% годишње); по бројности, затим, следе Власи, којих има 3.382; на овој територији има и 274 Румуна и др. (www.popis2011.stat.rs).

На подручју Тимочке крајине, укључујући и неготинску општину, образовна структура становништва није повољна и показује одступања од средњих вредности у другим деловима српског друштва: „око 33% становника старијих од 15 година нема завршену основну школу, а удео неписмених у овом старосном добу је 4,7%. На овом подручју, завршено основно образовање, као једини степен образовања, има 25% становника старијих од 15 година; средње образовање има 29,2% становништва, а више и високо образовање 7,1% становника. У категоријама становништва са завршеним средњим образовањем (29,2%) и вишим и високим образовањем (7,1%) ово подручје 'назадуге' у односу на просек у истим категоријама институционализованог образовања на нивоу Републике Србије (41,1% и 11%)” (www.raris.org).

КРАТКА ИСТОРИЈА ШКОЛСТВА У ИСТОЧНОМ ПОГРАНИЧЈУ И ШКОЛСКА МРЕЖА ДАНАС

Прошлост школства у Србији само је делимично истражена. Нема довољно чињеничног материјала на основу којег би се мо-

гла стећи поуздана слика о почецима школског рада на целини њене територије. Подробнији подаци о школама и њиховом раду односе се на оне историјске периоде у којима се остваривала повезаност државотворних и општекултурних тежњи. Израженија правна уређеност државе у периодима мира стварала је повољне услове за развој духовног живота и развој његових значајних чинилаца, школства и писмености уопште.

Традиција школства у Неготинској крајини датира још из XVIII века. Основна школа у самом Неготину отворена је 1824. године, Гимназија 15 година касније, а Женска школа 1851. године. Историјат настанка гимназија у Србији показује значај који је некада придаван пограничним подручјима и открива настојања државних власти да у рубним подручјима размештају најзначајније институције у циљу њиховог повезивања са средишњим државним територијама. Према Станојевићу (1930), Врховна (Виша) школа, чији је задатак био да спрема од ученика 'народне старешине', отворена је 1830. у Београду, да би 1833. ова Виша школа била премештена у Крагујевац. Године 1835. попечитељ министарства просвете Димитрије Давидовић предложио је кнезу Милошу „да се одобри устројеније Државне Гимназијалне или Академическе Школе”. Кнез Милош је одобрио овај предлог, и по истеку првог школског течаја 1834/35. год. Виша школа је претворена у Гимназију са четири разреда. *То је и прва гимназија у Србији.* Крајем 1836. године отворене су три нове гимназије: у Чачку, Шайцу и Зајечару.

„Зајечарска гимназија, према досада реченом, спада у ред најстаријих гимназија у Србији (1836) [...] И пре ослобођења (1833) била је у Зајечару нека врста основне школе за чији се опстанак и издржавање старао онда знаменити кнез Сима Николић [...] Година 1839. је важна за историју града Зајечара и за просветне прилике у њему. Те је године премештена гимназија из Зајечара у Неготин [...] те је године премештено и седиште епископа Тимочке епархије у Неготин, а с тим и седиште конзисторије тимочке [...] Можда су све ове одлуке биле диктиране фактом, што је варош Неготин, са чисто политичког и војног гледишта био врло важна позиција (као за време првог устанка), те је одмах по ослобођењу ових крајева постао седиште команданта Тимочке војне области” (Станојевић, 1930, стр. 24–25).

Неготин је, од 1910. па до краја XX века, имао и Учитељску школу (Педагошку академију), која је последњих година свога рада

трансформисана у Вишу школу за образовање васпитача, да би, одлуком Министарства просвете (2001) била коначно укинута.

На територији општине Неготин, према подацима Школске управе Зајечар, у току школске 2011/12. године обавезним основним образовањем је било обухваћено 2.612 ученика, расподелењих у 196,8 одељења. У овој општини смештено је 12 матичних основних школа, од којих само Музичка школа „Стеван Мокрањац” нема подручна (издвојена) одељења, и то су следеће школе:

- 1) Матична основна школа „Бранко Радичевић” у Неготину, има подручна одељења у насељима Поповица, Трђане, Чудбра и Видровац, која су у просеку удаљена 14,25 км од седишта матичне школе. Укупан је број ученика у овој основној школи 648, а школа има 31 одељење.
- 2) Седиште матичне основне школе „Вера Радосављевић” је у Неготину, а њена подручна одељења су размештена у насељима: Речка, Самариновац, Мокрање и Сиколe (просечна удаљеност подручних одељења од матичне школе је 13,5 км). Школа има 465 ученика и 26 одељења.
- 3) Основна школа „Вук Караџић” у Неготину је матична и има подручна одељења у насељима Јасеница, Карбулово, Милошево (просечна удаљеност ових подручних одељења од матичне школе је 9 км). Школа има 660 ученика и 28 одељења.
- 4) Матична основна школа „Павле Илић-Вељко” у Душановцу има подручна одељења у насељима Михајловац, Мала Каменица, Дупљане, која су, просечно, удаљена 9,6 км од седишта матичне школе. Укупан број ученика у овој школи је 91, а школа има 12 одељења.
- 5) Основна школа „Јован Јовановић Змај” у Јабучковцу је матична са подручним одељењима у насељима Вратна и Циганско гробље, чија је просечна удаљеност од седишта матичне школе 11,5 км. Укупан број ученика у овој школи је 139, а број одељења је 10.
- 6) Матична школа „Стеван Мокрањац” у Кобишници има издвојена одељења у насељима Србово и Буковче, чија је просечна удаљеност од седишта матичне школе 5,5 км. Школа има 136 ученика и 9 одељења.
- 7) Основна школа „Момчило Ранковић” у насељу Рајац има издвојена одељења у следећим местима: Браћевац, Црномасница, Александровац, Ковилово, Вељково (просечна удаљеност

ових места од седишта матичне школе је 6,5 км). Укупан број ученика је 85, а школа има 13 одељења.

- 8) Матична основна школа „Бранислав Нушић” у насељу Уровица има подручно одељење у насељу Слатина (удаљеност 5 км); ова школа има 56 ученика и 8 одељења.
- 9) Основна школа „Хајдук Вељко” у насељу Штудик има издвојена одељења у местима: Малајница, Шаркамен, Плавна, Турија, чија је просечна удаљеност од седишта матичне школе 9,2 км. Школа има 152 ученика и 13 одељења.
- 10) Основна школа „Павле Илић-Вељко” у Прахову има подручно одељење у насељу Радујевац, удаљеном 7 км; школу похађа, укупно, 140 ученика смештених у 14 одељења.
- 11) Основна школа „12. септембар” у Неготину има издвојена одељења у Брзој Паланци (удаљеност 30 км) и Кладову (удаљеност 60 км); ова матична школа има 39 ученика и 11 одељења.
- 12) Музичка школа „Стеван Мокрањац” у Неготину, према подацима Школске управе Зајечар, има 21 одељење, али нема података о тачном броју ученика.

На територији општине Неготин школске 2011/12. године средњим образовањем било је обухваћено 1.192 ученика, смештених у 52 одељења. У овој општини постоје четири средње школе:

- 1) Музичка школа „Стеван Мокрањац”, која има два образовна профила, музички извођач (42 ученика) и музички сарадник *џез-реџишар* (25 ученика); школа има укупно 67 ученика и четири одељења.
- 2) Неготинска гимназија има два смера, *природно-математички* (200 ученика и 8 одељења) и *друштвено-језички* (242 ученика и 8 одељења). Укупно, ова школа има 442 ученика и 16 одељења.
- 3) Пољопривредна школа има следеће образовне профиле – *џекар* (50 ученика и три одељења), *пољопривредни техничар* (72 ученика и четири одељења), *ветеринарски техничар* (89 ученика и четири одељења), *храмдени техничар* (87 ученика и четири одељења) и смер *техничар хортикултуре* (51 ученик и три одељења). Укупно, ова школа има 349 ученика и 18 одељења.
- 4) Техничка школа има два подручја рада, електротехнику и машинство. На електротехници постоје три образовна профила:

електроћехничар рачунара (117 ученика и четири одељења), *аутоелектричар* (39 ученика и два одељења) и *електромеханичар за машине и опрему и електромонитер мрежа и постројења* (13 ученика и једно одељење). На подручју рада машинство постоје два образовна профила: *машински техничар за комјутерске конструкције* (114 ученика и четири одељења) и *аутоелектричар* (58 ученика и три одељења). Укупно, Техничка школа има 341 ученика и 14 одељења.

На територији општине Кладово, према подацима Школске управе Зајечар, школске 2011/12. године, основним обавезним образовањем обухваћено је 1.329 ученика, размештених у 93 одељења. У овој општини радило је пет матичних основних школа, од којих четири имају више подручних одељења, и то су следеће школе:

- 1) Матична основна школа „Вук Караџић” у Кладову има подручна одељења у насељима Костол, Мала Врбница, Велика Врбница, Нови Сип, Давидовац, Милутиновац, која су, у просеку, удаљена 7,6 км од седишта матичне школе. Укупан број ученика у овој основној школи је 994 и школа има 45 одељења.
- 2) Матична основна школа „Стефанија Михајловић” у Брзој Паланци има подручна одељења у селима Купузиште, Грабовица, Велика Каменица, Љубичевац, Велесница, Алун, Река и В. Бељан. Просечна удаљеност подручних одељења од седишта матичне школе је 9,7 км. Школу похађа 143 ученика, који су смештени у 14 одељења.
- 3) У селу Корбово се налази матична основна школа „Хајдук Вељко”, а подручна одељења су смештена у селима Вајуга и Ртково. Просечна удаљеност подручних одељења од седишта матичне школе је 6,5 км.
- 4) Основна школа „Љубица Јовановић Радосављевић” налази се у селу Подвршка и има 69 ученика и 6 одељења. Ова основна школа је матична и нема подручна одељења.
- 5) У насељу Текија смештена је матична основна школа „Светозар Радић”, која има подручно одељење у насељу Планиница, удаљеном 40 км од седишта матичне школе. Школа има укупно 41 ученика и 7 одељења.
- 6) Матична основна школа „Константин Бабић” у Кладову има подручно одељење у насељу Брза Паланка, удаљеном 25 км од седишта матичне основне школе. Према подацима Школске

управе Зајечар, ова школа има 12 одељења, али нема података о броју ученика.

На територији општине Кладово школске 2011/12. године средњим образовањем било је обухваћено 570 ученика, смештених у 23 одељења. У овој општини постоје две средње школе:

- 1) Средња школа „Свети Сава”, у оквиру које према подручју рада егзистира – Гимназија са два образовна профила (смера) – *природно-математички* (четири одељења и 81 ученик) и *гуманитарно-језички* (једно одељење и 21 ученик); на подручју рада – Економија, право и администрација постоји смер *економски техничар* (четири одељења и 123 ученика) и на подручју рада – Трговина, угоститељство и туризам постоји смер *туристички техничар* (три одељења и 82 ученика). Укупно, ова средња школа има 307 ученика размештених у 12 одељења.
- 2) Техничка школа која има више тзв. подручја рада и образовних профила (смерова), са укупно 263 ученика и 11 одељења. На подручју рада *електротехника* постоје три смера, *електро-техничар рачунара* (81 ученик и три одељења), *електро-техничар електромагнетних појена* (29 ученика и једно одељење) и *електро-техничар за термичке и расхладне уређаје/електроинсталатер* (61 ученик и три одељења). На подручју рада *машинство и обрада метала* постоје, такође, три образовна профила – *машински техничар магнетних возила* (52 ученика и два одељења), *аутомеханичар* (11 ученика и једно одељење) и *дрогомашински техничар* (27 ученика и једно одељење).

АНАЛИЗА НОРМАТИВНИХ ДОКУМЕНАТА КОЈА ДЕФИНИШУ СТРАТЕГИЈУ РАЗВОЈА ШКОЛСКЕ МРЕЖЕ

Према општим принципима система образовања и васпитања у Закону о основама система образовања и васпитања, објављеном у Службеном гласнику РС под матичним бројем: 11/72/2009/09 (у даљем тексту Закон), у члану 3 (став 1 и 5) систем образовања и васпитања мора да обезбеди за сву децу, ученике и одрасле:

- „једнако право и доступност образовања и васпитања без дискриминације и издвајања по основу пола, социјалне, културне, етничке, религијске или друге припадности, ме-

сту боравка, односно предивалишта, материјалног или здравственог стања, тешкоћа и сметњи у развоју и инвалидитета, као и по другим основама” (став 1);

- „једнаке могућности за образовање и васпитање на свим нивоима и врстама образовања и васпитања, у складу са потребама и интересовањима деце, ученика и одраслих, без препрека за промене, настављање и употпуњавање образовања и образовање током целог живота” (став 5).

Члан 3 Закона о основама система образовања и васпитања (2009) у ставу 1 истиче једнако право и *досљивости* без дискриминације и издвајања, између осталог, и према *месту боравка*, односно *предивалишта* детета. Да ли исправно тумачење овог става значи да се сваком детету пружа прилика да у месту свог боравка похађа основну школу? Ако је ово тумачење исправно, онда се може закључити да мрежа основних школа у Републици Србији није у потпуности у складу са Законом, јер није испоштована одлука *једнакој праву и досљивости* образовања без обзира на *место боравка/предивалишта деце*. У неким насељима не постоји основна школа, а у другим насељима не постоји потпуна основна већ само четвороразредна основна школа.

У члану 3 Закона (2009) у ставу 5 истакнуто је да систем образовања и васпитања мора да обезбеди *једнаке могућности* за образовање и *васпитање* на свим нивоима и *врстама* образовања и *васпитања*, у складу са *потребама* и *интересовањима деце* (ученика). Законодавац, међутим, не установљава ближе шта су то *једнаке могућности* на нивоу основног образовања и остаје недоречено да ли се та једнакост односи и на присуство основних школа у сваком насељу. Не одређују се ближе ни *једнаке могућности* на нивоу *средње* образовања и нејасно је према ком критеријуму се развијају мреже средњих школа: да ли је пресудан фактор интерес привреде, традиционална присутност средњих школа одређеног усмерења на појединим територијама или пак нешто друго? Извесно је једино да распоред мреже средњих школа није у потпуности у складу са потребама и интересовањима ученика и веома често се појављује као препрека за промене, настављање и употпуњавање њиховог образовања.

У делу Закона (2009) означеним као *основни исходи* и *стандарди* образовања и *васпитања*, законодавац није предвидео стандарде школске мреже, тј. не бави се посебно питањем броја, величине и распореда школских јединица на одређеној територији. Намера

законодавца је да се српски систем образовања усагласи са европским стандардима у овој области: сматра се да образовање треба да буде утемељено на *праведности* и *ефикасности*. Ово начелно опредељење је, међутим, тешко оствариво: како у друштву, у коме постоје оштре неједнакости као последице неолибералне стратегије развоја, успоставити образовни систем који ће бити *праведан*, нарочито ако се захтева да, истовремено, буде и *ефикасан*?

У широј јавности се под *праведношћу* на подручју образовања, често, подразумева само проширење обухвата генерација пристиглих за укључивање у одређене циклусе образовања. И то може бити легитиман циљ земаља које нису, досадашњом политиком образовања, успеле да укључе у обавезне нивое образовања значајан проценат генерација пристиглих за обухват образовањем. Али за земљу која је, до новонасталих реформи, имала систем основног (обавезног) образовања са, готово, потпуним обухватом генерација пристиглих за школовање то не може да буде *новорокламовани стандард коме се ижеи*. Са друге стране, *ефикасност*, коју реформа образовања настоји да наметне као врхунски постулат институционализованом образовању у нашем друштву, примеренија је подручју економије него образовању и много више удаљава од достизања *праведности* у образовању, него што се то чини на први поглед. И иначе, у српском друштву, паралелно са прихватањем тржишног механизма као регулатора укупног развоја, постоји опчињеност економским принципима организовања, који постају кључни у свим подручјима друштва.

Према *Нацрту Закона о основном образовању и васпитању* (2011), државна школа оснива се у складу са актом о мрежи школа (члан 16), која треба да је „рационална и да обезбеђује остваривање једнаког права на доступност образовања и васпитања свим ученицима на одређеном подручју”. Доступност мреже подразумева „могућност стицања образовања и васпитања у седишту или другом објекту, организовањем издвојеног одељења школе, примерено удаљеном од места становања, уз инфраструктурну повезаност и услове који не угрожавају безбедност ученика”. Нова законска одређења из *Нацрта Закона* (2011) о мрежи школа су слична одређењима *Закона* (2009) јер упућују на обезбеђивање остваривања *једнакој права на доступност образовања и васпитања свим ученицима на одређеном подручју*, уз битну разлику, истакнуту ставом о *рационалној мрежи школа*. Ова су два става о мрежи школа, „која треба да је рационална” и „која треба да обезбеђује

остваривање једнаког права на доступност свим ученицима”, чини се, међусобно супротстављена. Ако је оснивач у прилици да бира између рационалне (мање и јефтиније) и оптималне (разуђене и скупе) мреже, у условима стално присутне рецесије – то не прејудуцира избор, али упућује на његову вероватноћу.

РАЗВОЈ ОБРАЗОВАЊА И РАЗВОЈ ПОГРАНИЧЈА

О оптималном територијалном распореду школа у Србији не може се говорити само са аспекта „рентабилности” одржавања постојеће мреже, која је „скупа за одржавање”, из чега се изводи „профитабилан” закључак да је треба редуковати. Стога је неопходно да разматрање одрживости (и исплативости) школске мреже укључи и анализу развојно-економског и демографског аспекта средина у којима су школе смештене и ефеката, које би изазвало њихово укидање. Проблему територијалног распореда школа у српском друштву не придаје се одговарајућа пажња, како данас тако ни у ближој прошлости.

„Питање школске мреже код нас, не само да није научно проучавано, већ није ни довољно систематски статистички праћено. Познати су нам само неки основни параметри које ретко ко упоређује и анализира [...] Међутим, из статистичких података можемо само наслутити да се ту ради о укидању малих сеоских школа, али то није званичан и сигуран податак” (Трнавац, 1992, стр. 27–29).

Законске одредбе о мрежи школских установа пружају јаснију слику о томе којим се принципима руководи оснивач школских установа. Према члану 29 Закона о основама система образовања и васпитања (2009), акт о мрежи основних школа чији је оснивач Република Србија, аутономна покрајина или јединица локалне самоуправе, доноси скупштина јединице локалне самоуправе, на основу критеријума које утврди Влада, а сагласност на акт о мрежи основних школа даје Министарство. Акт о мрежи средњих школа доноси Влада на основу: „1) демографске пројекције популације ученика на одређеном подручју; 2) специфичности подручја (брдско-планинско, пригранично, недовољно развијено, национално мешовито подручје, дугогодишња просветна традиција); 3) развојне специфичности подручја на основу утврђених и планираних потреба за запошљавање, дугорочних развојних планова; 4) доступности и једнаких услова за стицање

образовања и васпитања; 5) обезбеђености комуникације” (Закон, 2009).

Демографске пројекције популације ученика на одређеном подручју и специфичности подручја, важни су критеријуми који утичу на формирање мреже школа. Предвиђање смањења броја деце за обухват основним образовањем у датој средини и његове развојне карактеристике, које подстичу процесе расељавања и депопулације, могу бити пресудан фактор приликом доношења одлуке о рационализацији мреже основних школа. И то је, можда, разумљива одлука са аспекта рационализације финансијских средстава неопходних за одржавање школских институција. Међутим, таква одлука у локалној средини може изазвати низ негативних последица по њен укупни развој (снажне миграције, економска девастација). Стога се критеријум *доступности и једнаких услова за стицање образовања и васпитања* у формирању мреже школа истиче као пресудан критеријум који ће обезбедити не само уједначавање услова за стицање основног образовања деце из различитих социокултурних групација, већ ће остварити и важан утицај на економске и демографске тенденције развоја насеља (средица) из којих деца-ученици долазе. Опстанак основних школа у малим, неразвијеним и пограничним срединама представља гаранцију становништву да држава „има намеру” да брине о њиховим развојним потребама.

Постојање малих сеоских школа би олакшало задовољење потребе за образовањем деце у овим срединама: деца би стекла основно образовање у познатом социокултурном окружењу, а њихови временски ресурси би били значајно растеређени (дошло би до уравнотежења дневних обавеза са узрасним могућностима). Зато је стандард, коме се некад тежило, али, нажалост, никад није остварен, *да свако деце у свом насељу може да стекне зајаранено обавезно основно образовање*, још увек изазов за креаторе укупне развојне и образовне политике.

ЗАКЉУЧАК

Друштво представља својеврстан систем узајамно повезаних делова или подсистема. Подсистеми се мењају у зависности од степена отворености према другим подсистемима у друштву. Школски систем по својим основним карактеристикама спада у отворене системе чије „пројектовање” подразумева тзв. системски приступ – анализу међузависности делова који чине његову „унутрашњу структуру” и анализу његове повезаности са другим важним друштвеним (под)системима (социјалним, економ-

ским, културним). Промене у друштву и укупна развојна стратегија представљају контекст у коме се одвијају промене на подручју образовања, укључујући и мрежу школског система. У „пројектовању” образовних политика најразвијеније земље полазе од постулата да је основни развојни ресурс данас *људски капитал*, стога је квалитетно и ефикасно образовање, које нуди оптимално развијени школски систем, препознато као приоритет. Примењују се оне стратегије развоја образовања које су у складу са економским, културним али и демографским карактеристикама друштва.

Број, врста и мрежа школских институција на одређеној територији, њихова материјално-техничка опремљеност, затим, обухват генерација појединим нивоима образовања, као и облици сарадње са другим (под)системима друштва, зависе од бројних чинилаца међу којима се, посебно, издвајају следећи: карактер друштвеног система (степен демократизације друштва, његова организованост, опредељеност за одређене вредности на којима се темељи и образовна политика); степен економске развијености (достигнути степен друштвене поделе рада, бруто национални доходак, разлике у регионалном развоју унутар јединствене државне територије); позиција друштва у међународној заједници (чланство у различитим наднационалним интеграцијама, ратификовање међународних конвенција и споразума који мењају или модификују „домаће” законодавство и усаглашавају га са тзв. глобалним стандардима у различитим димензијама друштвеног живота, укључујући и образовање).

Нарочито је важно присуство богате школске инфраструктуре у тзв. пограничним (рубним) подручјима, која су, најчешће, економски неразвијена и чије становништво непрестано мигрира у друге развијеније делове унутар или ван земље. Постојање развијене школске мреже у пограничју представља показатељ намере целокупног друштва да подржи његов развој и истовремено подстицај локалном становништву да сопствену животну причу оствари у пограничју.

- ЛИТЕРАТУРА *Етничка и национална припадност по насељима* (2003). Београд: Републички завод за статистику.
- Закон о основама система образовања и васпитања* (2009). Службени гласник РС 72/09. Београд: Службени гласник.
- Закон о основама система образовања и васпитања* (2011). Службени гласник РС 52/2011. Београд: Службени гласник.
- Митровић, Љ. (2009). *Транзиција у периферни капитализам: оци из социологије глобалних и регионалних процена*. Београд: Институт за политичке студије.
- Неоштин. Преузето са [http:// www.toon.org.rs](http://www.toon.org.rs).
- Пенев, Г. и Маринковић, И. (2012). „Први резултати Пописа 2011: велико смањење становништва”. *Демографски преглед* 43 (12) 1–5.
- Попис становништва, домаћинства и станова у Републици Србији 2011, Први резултати*. (2011). Београд: Републички завод за статистику.
- Радовановић, С. и Гиговић, Љ. (2010). „Демографски процеси у пограничном подручју Србије према Бугарској”. *Демографија* VII (1) 105–126.
- Регионална агенција за развој Источне Србије RARIS*. Преузето са [http:// www.raris.org](http://www.raris.org).
- Становништво, пол и старост, ђаци по насељима* (2003). Београд: Републички завод за статистику.
- Станојевић, М. (1930). *Зборник прилога за познавање Тимочке Крајине*. Београд: Штампарија „Јовановић”.
- Трнавац, Н. и др. (1992). *Мале сеоске школе, шансе за остваривање и даљи развој*. Београд: Институт за педагогију и андрагогију Филозофског факултета у Београду.
- Koči-Pavlaković, V. (1996). „Regionalni ekonomski razvoj graničnih krajeva: teorijske osnove i modeli”. U: Z. Pepeonik (ur.), *Geografija u funkciji razvoja Hrvatske* (str. 351–358). Zagreb: Hrvatsko geografsko društvo.
- Lay, V. (1998). „Teorijske, društvene i političke neprilike s periferijom”. U: I. Rogić i M. Štambuk (ur.), *Duge sjene periferije: prinos revitalizaciji hrvatskoga ruba* (str.13–40). Zagreb: Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar”.

VESNA S. TRIFUNOVIĆ
PREDRAG Ž. ŽIVKOVIĆ
UNIVERSITY OF KRAGUJEVAC
FACULTY OF EDUCATION

SUMMARY

SCHOOL IN THE BORDER MUNICIPALITIES OF EASTERN SERBIA

Border municipalities in eastern Serbia have peripheral position in relation to the central state territory: geographical distance from the administrative, political, economic and cultural center shaping their overall social development, which is generally far behind the development of other parts of Serbia. At various stages of transition, starting from the nineties to the present, the border municipalities were, it seems, more exposed to the negative effects of the neoliberal development strategy: there was a change of ownership of industry, as well as a de-industrialization, which led to significant reduction of the workforce. The devastation of the economies in these areas has intensified negative demographic processes in the border municipalities of Eastern Serbia with the onset of the economic crisis in the eighties and the subsequent processes there caused: (a) depopulation (population between census periods from 1991 to 2011 fell by more than 20% of the territory of Bor district), (b) reduction in the birth rate, which for decades was showing negative trends (eg. natural growth rate in the Negotin krajina, according to the Census of 2011, amounts to -6.7 % annually) (v) migration of the young, working population (Census 2011) shows that nearly one-quarter of the economically active population of the Bor district "work abroad", ie. employment is found in western European countries, they educate their own children there and, apparently, do not intend to return to the place of birth.

The devastation of the economy leads to a legitimate social devastation and collapse of culture (Mitrović, 2009) and education. The main parameter to be monitored in the new neoliberal strategies of development is economic growth, which points to the direction of changes in macroeconomic processes, but not to the improvement of the quality of life of people who participate in these processes. The achieved rate of economic growth does not automatically provide sustainable development of all areas of society, especially not their balanced development. Therefore, different development policies, such as education (and / or educational) policy, in addition to economic parameters must take into account other parameters rele-

vant to the allocation of decision-making. The question of the network of schools, we believe, is not primarily a question of the commercial viability of their establishment and maintenance, but the crucial question of survival of the impoverished and emptied border municipalities.

According to data from the School Administration of Zaječar, during the school year 2011/12, shows that (a) complete (eight-year schools) do not exist in all observed municipalities, which raises the issue of equal opportunities of education (access to resources - time and financial) and (b) offered educational profiles of secondary schools were reduced compared to the educational profiles of the larger and more developed municipal centers in Serbia, which leads to inequality of high school students in the choice of a profession: the same were referred for decision-making in the framework of the existing modest offer and not in accordance with their own interests and predispositions.

The authors believe that the basic guidelines for future educational policy must not be guided solely by profitability and efficiency to maintain the existing school network and to reduce it in the border municipalities, but by interests that will enable the realization of the principle of justice in education and dispersed school networks in the Borderlands, thus providing an opportunity for its sustainable development.

KEY WORDS: in the border, development, educational policy, school infrastructure.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално-Без прерада 3.0 (CC BY-NC-ND | 3.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported licence (CC BY-NC-ND 3.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>).